

REFORMÁTUS KÁNTOR

— Szerkeszti: Bódiss Tamás és Dávid István —

Dávid István

Gyülekezeti kórus és liturgikus örökség¹

A magyar református egyház korai időszakának liturgiája és egyházi zenéje gazdagabb volt a mainál. Félte őrzött énekeskönyveink, graduáljaink tanúsodnak a korabeli gyakorlatról. A gyülekezet énekét és az énekeseket az éneklőmester a templom piacán elhelyezett pulpitus (éneklőszék) mellől irányította. „*Felette ditséretes és szép szokás tehát az jól rendeltetett ecclesiákban,* —írja Geleji-Katona István püspök az Öreg graduál ajánlásában— [...], *hogy öszveszéggel, mindnyájjan, kitsintől fogván nagyig, gyönyörűséges egygyező zengéssel mind egy tactuson énekelnek a szent Gyülekezetben*”. Az orgona használatát akkor még tiltották, így a hangszer csak az 1750-es évektől terjedt el. Bevezetése és ezzel párhuzamosan a liturgikus énekkarok sajnálatos elsorvadása a magyar református egyházzene történetének fordulópontja lett. Okait történeti kutatások próbálják tisztázni. Ma már bizonyított, hogy a két liturgikus gyakorlat több ideig együttesen is létezett a XVIII. század végén Erdélyben. Ennek újraértelmezése lelkész, egyházzenesz és gyülekezet számára egyaránt mai problémák, megoldására adhat helyes választ. Az orgona műemléki, egyháztörténeti rehabilitációja és szerepének újragondolása, valamint a pulpitusok időszakának és a kor énekes repertoárjának ismerete együttesen képezhetik tudományos alapját a református liturgia hiteles zenei megújulásának. Próbáljunk együtt elindulni az úton, megvizsgálva ez utóbbi nyújtotta lehetőségeket!

Református egyházunk zenei megújulásának kulcskérdése: mennyire ismerjük önmagunkat? Ez az önismeret mind történeti összefüggésben, mind pedig mai lehetőségeink vonatkozásában nélkülözhetetlen. Bár XVI. századi hitvallásaink és zsinati határozataink nem témája előadásomnak, mégis úgy érzem: ezek egyházzenei szempontból történő újraértékelése, illetve szakmai elemzése rövidesen elkerülhetetlenné válik. A helyes értelmezés keresése talán éppen mostani konferenciánk következményeként veheti kezdetét.

Ilyen kérdés a II. Helvét Hitvallás (1566), melynek megírását Heidelbergből szorgalmazták, és amelyet Méliusz Juhász Péterék az ún. 1567-es „alkotmá-

¹ A Pécsi Református Egyházzenei Konferencián 2004. november 1-én elhangzott előadás.

nyozó” zsinaton fogadtak el. Ennek XXIII. —az énekléssel is foglalkozó— fejezetében olvasható: „*De mint bármely dologban, úgy a nyilvános könyörgésekben is illik mértéket tartani, hogy azok túlságosan bőbeszédűek és fárasztók ne legyenek. [...] Ugyanígy az éneklést is, ahol az szokásos, korlátok közé kell szorítani a szent összejöveteleken. Az úgynevezett gregoriánus éneklésben sok képtelenség van, ezért méltán vetették el azt a mi egyházaink és több más egyház is. Ha vannak olyan egyházak, melyek híúségesen és helyesen imádkoznak, de énekelni nem szoktak, az ilyeneket nem kell elítélni. Nincs ugyanis minden egyháznak módja az éneklésre.*”²

Elgondolkoztató lehet számunkra az 1566-os francia fordítás új kiadójának, Courvoisier-nek következő értékelése: „*Mint minden más hitvallás, a Helvét Hitvallás is magán hordja kora bélyegét. Az egyháznak arra az időre vonatkozó vallástétele, amikor megjelenik. Az akkor feltörő gondok vetületeképpen úgy proklamálja az örök evangéliumot, ahogyan azt abban a korban az akkor élők hallották és proklamálták. Ez teszi a hitvallásokat oly könnyen bírálhatókká. Nem nagy fárasztásba kerül sem a gyöngye pontjaik kimutatása, sem annak bizonyítása, hogy dátumhoz kötött dokumentumok. A hitvallások alapján meg lehetne írni az egyház gyöngeségeinek és nyomorúságának történetét!*”³ Nagy Barna, a Helvét Hitvalláshoz írt bevezetőjének 7. pontjában pedig így fogalmaz: „*Mindennek —a hitvallásoknak is— rendelt ideje van. Nem időtlen igazságok képzelt örökkévalóságának birodalmához tartoznak. [...] Magukon viselik az ideiglenesség, a viszonylagosság, a múlandóság bélyegét. [...] érvényessége is csak jobb okulásig: az Isten Igéje által jobbakra taníttatásig áll fenn.*”⁴

Ugyancsak a XVI. század második felében fogalmazódnak meg zsinati iratainkban az orgona és a hangszerek használatát elítélő következő mondatok: „*[...] Nincs is az orgonáról emlékezet az új testamentomban, sem arról, hogy a tisztább egyház azokat bevette volna, hanem csak a színészes misében, valamint a szemtelen játékokban kéjelgő pápák hozták azokat be a bohócok ugrándoztatására [...] Gonoszsgát cselekszenek tehát, akik [...] a szent gyülekezetben orgonát tartanak, mint a pápisták és mások.*”⁵

„*A hitformát, imákat, vagy angyali énekeket, antifonákat (visszhangzatokat) kegyesen énekelni lehet. Az Antikrisztus táncoltató miséjéhez alkalmazott hangszereket [orgonákat] pedig, a képekkel együtt kihányjuk, mivel azoknak semmi hasznok nincsen az egyházban, sőt jelei és alkalmi a bálványozásnak.*”⁶ Minden ehhez hasonló szöveg az adott kor egyházzenei eseményeibe ágyazottan érthető és értelmezendő igazán, ellenkező esetben könnyen kimondhatjuk róluk az ítéletet: „tudományosan tarthatatlan” — mert valóban az!

² A Heidelbergi Káté, A Második Helvét Hitvallás. Budapest, Kálvin Kiadó 2002. 185.

³ *La confession helvétique postérieure.* (Traduction française de 1566.) Introduction et notes par Jacques Courvoisier (Cahiers théologiques de l’actualité protestante) 1944. 16. I.

⁴ A Heidelbergi Káté, A Második Helvét Hitvallás. 95., 97.

⁵ Debrecen — Egervölgyi Hitvallás 1562. Vö. Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Budapest 1881. 197.

⁶ Debreceni Zsinat 1567. Vö. Kiss Áron uo.

Egyértelmű, hogy a II. Helvét Hitvallás idézett passzusa sem a „gregoriánus éneklés” egészének stílusára vonatkoztható, hanem bizonyos —hiteelveinkkel össze nem egyeztethető— műfajok elvetésére, mellőzésére vonatkozik. Ezzel ma is egyet kell értenünk. De ne feledjük, hogy éppen e kényszerítő körülmény, vagyis az addigi latin liturgikus szövegek magyarra fordítása, illetve protestáns elvekhez való igazítása volt az a folyamat, melynek eredményeként —és ezt a szakma egyetemesen elismeri— a leggazdagabb anyanyelvű graduálanyag és liturgikus repertoár született meg Európában! Az orgonákkal kapcsolatban pedig csak annyit jegyzek meg, hogy a korábbi tiltások ellenére ma református orgonáink száma több mint másfélezer, értékük kb. 25–30 milliárd Ft, és az európai orgonakultúrán belüli „magyar orgonatáj” és kultúrtörténet rendkívül értékes hangszerei. A kérdés az, hogy egyházunk képes-e ezeket az egyetemes értékeket megfelelő szinten újra alkalmazni istentiszteleti gyakorlatában.

Nézzük mai lehetőségeinket! A gyülekezeti énekkarok a legtöbb közösségben meghatározó szerepet játszanak. Ahol nincs, hasznosságát és szükségességét ott sem vitatják, sokkal inkább létrehozásán fáradoznak. Az asszonykör mellett általában ezek a legéletképesebb és legstabilabb gyülekezeti csoportok. Képzettség tekintetében viszont összetételük nagyon változó. Éppen ezért elsősorban az egyházzenesz felelőssége, hogy a repertoár hibás megválasztásával, teljesítőképességüket messze meghaladó zeneművekkel kényszergeti-e kórusát mind Istenhez, mind a gyülekezethez, mind pedig a liturgiához méltatlan zenei produkciók megszólaltatására, vagy pedig megkeresi a mondanivalójában és szakmailag egyaránt megfelelőt, megvalósíthatót, hiteleset. Fontosnak tartom tehát a liturgikus repertoár megismertetését istentiszteleti alkalmakkor és koncerteken egyaránt. Méretéhez és lehetőségeihez igazodva egy mai gyülekezeti énekkar az *egész magyar református egyházzenei örökséget* magáénak érezheti és tudatosan vállalhatja, a XVI. századtól a XX. századig. Téves és teljességgel történelmietlen az a megközelítés, mely szerint egyfajta örvendetes tisztlási folyamat vette volna kezdetét a liturgikus énekkarról az orgonás énekeztetésre történő áttéréssel a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Az akkor bekövetkezett gyökeres átalakulás a liturgiai és egyházzenei sorvadás —egyesek szerint „liturgiai öngyilkosság”⁷— kezdetét jelentette, melynek tanúja 1806-os énekeskönyvünk. Máig érezhető hatása bizonytalankodásainkban érhető tetten.

Lehetőségként vetődik fel, hogy gyülekezeti kórusaink egyre bővülő repertoárja, az egyházi évet követő liturgiában egykor használt és újra felhasználható művek gyűjteménye amolyan egyházzenei „ars poetica” legyen. Jöjünk van hozzá, hiszen Csomasz-Tóth Kálmán szavaival: „Az énekelte imádság az istentiszteletben az igehirdetéssel és a sácrámentumokkal együtt a Szentírás határozott parancsára támaszkodik”. Mit is énekeljen hát egy gyülekezeti kórus, ifjak és idősek együtt, esetleg a gyülekezettel váltakozva ádventtől Szentháromság-

⁷ Pásztor János: „Evangélikus-református istentisztelet a XVI. században”, *Magyar Egyházzene* I (1993/1994) 33.

vasárnapig? Nyilván elsősorban azt, amit elődeink ránk hagyományoztak, és ami a mai liturgia elemeivel egységben válik igazán hitelessé az egyházi év megfelelő alkalmain. Böjti időszakban böjti responzórimumot (ráfelelő éneket), húsvét előtt a gyermekek litániáját, mely rendszeresen megszólalt a nagyheti istentiszteleteinken a liturgia lezárásaként, ádventben ádventi introitust, melyet a hidegre való tekintettel hagytak el valamikor a XVIII. században a kényelem okán. Vagy a fő ünnepeinkhez kapcsolódó rendkívül gazdag himnuszirodalmat, mely sok mai gyülekezeti énekünknek alapja. A 127. zsoltár bibliai szövegének antifonális éneklése (158. énekünkkel) mint volt egykor, majd a genfi zsoltár egy- és négyszólamú verseinek váltakozása, esetleg parafrázisának (236. ének) gyülekezeti eléneklése mind-mind összefüggő egész, tisztelet és felemelő hódolat lehet Isten előtt. A leírt és felolvasott, majd hirdetett ige mellett ez szintén igehirdetés — zenében!

Máig példaértékű lehet a Marosvásárhelyi Zsinat 1643-ban hozott döntése, mely a zsoltárok éneklésének kérdését így szabályozta: *„A francia nótákra írott soltárokat a Szent Korona béveszi, hogy az templomokban énekelhetik, de úgy, hogy a másikat is el ne hadják, hanem alternatim elegendő énekeljék, az innepnapokon pedig arra nézendő énekekkel éljenek, hétköznap pedig az francia soltárokat ritkán énekeljék.”*⁸ Ebben a határozatban tulajdonképpen az áll, hogy a genfi zsoltárok nem helyettesíthetik a hagyományos liturgikus énekeket, hanem csak azokhoz hozzáadva, azokkal váltakozva énekelhetők az istentiszteleten.

Egyre több helyen énekelve történelmileg is hiteles egyházzeneinket, helyenként értetlenséggel vagy ellenérzéssel is találkozhatunk, melynek finomabb példája az elhallgatás, markánsabb megnyilatkozása annak szóbeli vagy írásbeli kifejezése: *„Szedje rendbe a Presbiteri Szövetség (hatalma bár nincs rá) a ReZeM-et [Református Egyházzeneészek Munkaközössége], idegen tőlünk a gregorián, ne üljenek fel a katolikusoknak [...] (Dél-Pest).”*⁹

Az üzenet kommunikációja lenne hiányos? Aligha! Mindig jelezni kell — szóban vagy írásban —, mit miért énekelünk. Pedig az ökumenikus alkalmakon már sorozatban vállalt és saját környezetükben hiteles szolgálatok (egyetemes imahét), vagy az egyházmegyei, majd egyházkerületi kórustalálkozóok mindinkább meggyőznek arról, hogy egyházzeneinket megújító, megújítani hivatott misszió szolgálatában állunk, állhatunk. Ugyanis régi és új együtt jelenik meg — helyesen, hitelesen, nem kizárva, hanem gazdagítva egymást, ugyanakkor elismerve a gyülekezeti ének elsődlegességét.

Valódi szakmai visszajelzést inkább azoktól várhatunk, akik „értik is, amit hallanak”, akik tudják milyen gazdag az a zenekultúra, melyet (kálvini!) istentiszteleteinken alkalmazhatunk, alkalmazhatnánk: a szó szerint elénekelte ige XVI. századi formáitól, a genfi zsoltárokon át — ha kell, modern hangvételű,

⁸ Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*. Szerk. Buzogány Dezső. Kolozsvár 1999. 52.

⁹ *Presbiter* 2000. május-júniusi szám 8. Tallózás kérdőíveinkre adott válaszokból. E véleményről a Szerkesztőség elhatárolódott.

de művészi feldolgozásokig. Kálvin a zene tekintetében ugyanis megengedőbb volt, mint gondolnánk: *„Egyéb dolgok között, amelyek az embert megörvendeztetik, és neki gyönyörűségére szolgálnak, legelső, vagy legalább is egyike a legfontosabbaknak: a zene.”*¹⁰ [...] *A zenét a kegyesség is alkalmazhatja a maga céljának szolgálatában és az emberek javára, de azzal a feltétellel, hogy távol marad tőle minden bűnös csábítás és hiábavaló élvezetvágy gondolata.*”¹¹ — a liturgikus repertoár ilyen.

Ma, amikor istentiszteleteink ékesítésének lehetőségein és a gyülekezeti kórusoknak, mint missziós területnek gondozásán elmélkedünk, csak ki kell nyúlnunk az egykor létező, tehát hitelesen újra alkalmazható megoldásokért. A felelősség ma azt jelenti az egyházzeneben: vissza a gyökerekhez, a tiszta forráshoz. Nem kell félnünk tehát attól ami a mienk, csak nem ismerjük!

A Pécsi Református Egyházzenei Konferencia (2004. október 31. – november 2.) zárónyilatkozata

A konferencia hálás kegyelettel emlékezett az 55 éves Magyar Református Énekeskönyvről, amely felöleli a magyar protestáns énekkincs legértékesebb részét. Ma is érvényesnek vallja annak szellemi háttérét és szemléletét, sőt elveinek következetes és folyamatos megvalósítását óhajtja, de ebben a szellemenben tartja szükségesnek az énekeskönyv megújítását is.

Megemlékezett a konferencia több évfordulóról: az énekköltő Balassi Bálint, a II. Helvét Hitvallás szerzője, Heinrich Bullinger, a Harmóniás zsolttárok kiadó Maróthi György, és a kántus karnagya, Szigethy Gyula áldott emlékezetéről. Áldáskívánással köszöntötte a Kántus jelenlegi karnagyát, a hatvanéves Berkesi Sándort.

A konferencia örömmel üdvözli az istentiszteleti rendről a Kárpát-medencei konferencián elfogadott alapelveket, a kimunkálásukban való részvételét készséggel vállalja.

A gyülekezeti éneklés és a református egyházzene fejlesztése terén az alábbi lépéseket tartja elsődlegesnek:

— a tervezett szöveges példatárhoz alternatív istentiszteleti szerkezetek, minták, énekredek kidolgozását és közreadását, melyek alapszinten, csupán a gyülekezeti énekeskönyvből megvalósíthatók;

— praktikus kiadványok —egy-egy adott énekhez többféle lehetőség intonációk, különböző többszólamú letétek— rendszeres közzétételét;

— a rendszeres és folyamatos liturgikai és himnológiai munka feltételei biztosításának érdekében egyházzenei tanszékek felállítását teológiáinkon — illetve a Debrecenben működő liturgiai intézet működési feltételeinek megteremtését;

¹⁰ Corp. Ref. XXXIV. 170

¹¹ Corp. Ref. LI. 100